

УДК 379.83

Фактары і метады сацыяльна-культурнай дзейнасці грамадскіх аб'яднанняў клубнага тыпу на Беларусі другой паловы XIX – пачатку XX стагоддзя

Каралькова Л. В.

Установа адукацыі “Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П. М. Машэрава”, Віцебск

Артыкул прысвечаны пытанням сацыякультурнай дзейнасці аб'яднанняў і таварыстваў на Беларусі другой паловы XIX – пачатку XX стагоддзя ў сферы вольнага часу. Аўтар разглядае тэндэнцыі развіцця грамадскіх аб'яднанняў, клубаў, таварыстваў гарадскога насельніцтва з пункту гледжання сацыяльнай адаптацыі суадносна з патрабаваннямі часу. Закранаючы ўсе сааслоўныя пласты грамадства, аўтарам выяўляюцца асноўныя напрамкі дзейнасці грамадскіх фарміраванняў. У артыкуле змешчаны архіўныя дадзеныя, якія раскрываюць змест, характар і напрамкі дзейнасці грамадскіх аб'яднанняў на інтарэсах на тэрыторыі Беларусі. Аўтарам прадпрымаецца спроба апісаць феномен асацыяцый і аб'яднанняў у краіне – прастору паміж сям'ёй, з аднаго боку, і дзяржавай, абшчынай і царквой – з другога, з усімі яго сацыяльнымі, палітычнымі і культурнымі імплікацыямі. Пры гэтым размова вядзецца пра ролю, якую грамадскія аб'яднанні адыгрывалі ў сацыяльнай культуры, і фактары ўзнікнення іх з разгалінаваных, ідэйна і матэрыяльна, гетэрагенных сацыяльных утварэнняў.

Ключавыя словы: грамадскае аб'яднанне, сфера вольнага часу, таварыства, клуб.

(Искусство и культура. — 2012. — № 2(6). — С. 93-100)

Factors and methods of social and cultural activity of club type public associations in Belarus in the late XIXth – early XXth centuries

Karalkova L. V.

Educational establishment “Vitebsk State University named after P. M. Masherov”, Vitebsk

The article is devoted to the issues of social and cultural activity of associations and societies in Belarus in the late XIXth – early XXth centuries in the sphere of spare time. The author considers tendencies of the development of public associations, clubs, and societies of urban population from the point of view of social adaptation corresponding the demands of the time. Involving all social layers of the society, the author singles out main directions of the activity of public unions. Archive data, which disclose the content, character and directions of the activity of different interests' public associations on the territory of Belarus, are presented in the article. The author makes an attempt to describe the phenomenon of associations and unions in the country – the space between the family, on the one side, and the state, community and church, on the other one, with all its social, political and cultural implications. At the same time, the role, which public associations played in social culture, as well as factors of their appearance from different branch, ideal and material, heterogeneous social formations, is considered.

Key words: public association, the sphere of spare time, society, club.

(Art and Culture. — 2012. — № 2(6). — P. 93-100)

Сёння ў сувязі са зменамі ў сацыяльным, эканамічным і культурным жыцці ў нашай краіне адбываецца перагляд і пераацэнка вопыту, метадаў і здабыткаў папярэдніх пакаленняў, у тым ліку і ў на-

прамках арганізацыі сацыяльна-культурнай сферы, культурнага адпачынку насельніцтва Беларусі.

На аснове архіўных дакументаў Цэнтральнага дзяржаўнага гістарычнага

Адрес для корреспонденции: e-mail: agallard@mail.ru – Л. В. Каралькова

архіва Беларусі (фонды 1430; 295; 24; 2555; 2649), Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі ў г. Гродна (фонды 103; 1), аналізу перыядычнага друку дарэвалюцыйнага часу ("Вестник Могилевского земства", "Вестник Минского губернского земства", "Виленский вестник", "Гомельская мысль"), а таксама работ беларускіх этнографу (П. В. Баброўскага, П. І. Шпілеўскага, М. Я. Нікіфароўскага, А. П. Сапунова) можна зрабіць выснову, што менавіта з другой паловы XIX – пачатку XX стагоддзя назіраецца перыяд росквіту аб'яднанняў, фарміраванняў клубнага тыпу (не ў сэнсе месцазнаходжання, а ў сэнсе формаў арганізацыі).

Мэта нашага даследавання – аналіз метадаў і спосабаў дзейнасці клубных аб'яднанняў і таварыстваў на тэрыторыі нашай краіны ў другой палове XIX – пачатку XX стагоддзя.

Спектр дзейнасці аб'яднанняў. У другой палове XIX – пачатку XX стагоддзя на Беларусі пачынаюць паступова з'яўляцца і пашырацца грамадскія аб'яднанні з надзвычай шырокім спектрам дзейнасці: аб'яднанні ўзаемадапамогі і гаспадарча-эканамічнага накірунку (камерцыйныя таварыствы і таварыствы спажывоў, якія аб'ядноўвалі купцоў, служачых прамысловых прадпрыемстваў, чыноўнікаў); прыказчыцкія, членамі якіх былі гандляры і дробныя служачыя; прафесійныя (чыгуначныя, пажарныя, фармацэўтычныя, будаўнікоў, рамеснікаў, кушнерскія, клуб хатняй прыслугі ў Віцебску і інш.); навуковыя і асветніцкія таварыствы; дабрачынныя і апякунскія таварыствы; клубы і аб'яднанні па інтарэсах (спартыўныя, музычныя, літаратурныя, артыстычныя і інш.); грамадскія аб'яднанні, звязаныя з царквой. Да гэтага перыяду стварэнне клубаў-таварыстваў па пералічаных вышэй накірунках мела спантаннае, адзінкавае характар.

Асноўная маса беларускай інтэлігенцыі гуртавалася вакол музеяў, прыватных бібліятэк, перыядычных выданняў, якія да гэтага часу паступова пачалі страчваць сваю элітарнасць, або збіралася на вечарыны ў прыватных кватэрах. Гэтая форма правядзення вольнага часу была перанята беларускай інтэлігенцыяй ад сялянскай моладзі, якая збіралася вечарамі па суботах, нядзелях або святочных днях на танцы і гульні ў прасторнай хаце або карчме. Вечарыны, якія ладзіла гарадская і местачко-

вая інтэлігенцыя, спрыялі папулярызацыі літаратурнага, музычнага, драматычнага і іншых відаў мастацтва на Беларусі, прычым не толькі беларускага, але і рускага, і заходнееўрапейскага. Напрыклад, у Нясвіжы, па сведчанні П. І. Шпілеўскага, былі ў пашане хатнія музычныя і літаратурныя вечарыны інтэлігенцыі, дзе чыталі і абмяркоўвалі творы М. Гогаля, В. Жукоўскага, Ч. Дзікенса, У. Тэкерэя, навіны заходнееўрапейскага музычнага жыцця [1, с. 63]. Гэтая традыцыя захавалася яшчэ з канца XVIII стагоддзя.

Вялікай папулярнасцю ў колах чыноўнікаў карысталіся чытанні. Можна нават сказаць, што гэта была адна з асноўных формаў сяброўскіх зносін паміж сабой. Па сведчанні Нікіфароўскага, "...чыноўніцтва чытала значна больш, чым можна было чакаць; чыталі групамі, пры гэтым абменьваліся думкамі і ўражаннямі з прычыны прачытанага; шляхам чытання некаторыя асобы папаўнялі вучэбныя прабелы, спецыялізаваліся ў пэўнай галіне ведаў..." [2, с. 113].

Менавіта чыноўнікам належыць адкрыццё першых прыватных бібліятэк-чытальняў на тэрыторыі Беларусі. Так, напрыклад, маляды чыноўнік былой палаты дзяржаўнай маёмасці, віцэблянін Іван Феліксавіч Місюра, які атрымаў хатнюю адукацыю, стварыў прыватную чытальню (1864 г.). У яе фондах налічвалася 539 тамоў розных твораў (205 – на рускай, 327 – на польскай і 7 – на французскай мовах). За карыстанне літаратурай з чытальні І. Місюры плата была дастаткова даступнай (30 кап. у месяц), таму ў ёй налічвалася 80 пастаянных чытачоў [2, с. 114–115].

Таварыствы, заснаваныя на адзінстве прафесійных або аматарскіх інтарэсаў, і падыходы да іх дзейнасці. Яшчэ адзін тып грамадскіх аб'яднанняў, якія існавалі ў гарадах Беларусі ў гэты час, прадстаўлялі таварыствы, заснаваныя на адзінстве прафесійных або аматарскіх інтарэсаў. Самым старэйшым з іх было Віленскае медыцынскае таварыства. Створанае пры Віленскім універсітэце ў 1805 г., яно ўяўляла сабой тып навукова-грамадскай арганізацыі, аб'ядноўвала выкладчыкаў універсітэта і медыкаў-практыкаў не толькі з Вільні, але і з іншых гарадоў Беларусі ды Літвы і праіснавала да 1939 года. У 1886 г. узнікла Мінскае медыцынскае таварыства, якое, як і Віленскае, выдавала

свой часопіс. У 1903 годзе ўзнікла Брэсцкае таварыства ўрачоў, якое аб'ядноўвала 28 чалавек. Адным з напрамкаў дзейнасці гэтага таварыства было наладжванне публічных чытанняў, выданне папулярных твораў для распаўсюджання ў народзе ведаў па праблемах агульнай і асабістай гігіены.

У чэрвені 1898 года Брэсцкі павятовы прадвадзіцель дваранства піша да яго правасхадзіцельства Бацюшкава Д. М. аб адкрыцці ў г. Брэсце клуба пажарнага таварыства.

Вялікае распаўсюджанне атрымалі сельскагаспадарчыя таварыствы, у склад якіх уваходзілі пераважна памешчыкі і зможныя сяляне. Яны праводзілі выставы пародзістай жывёлы і сельгаспрадукцыі, абменьваліся агранамічнымі навыкамі. У Вільні такое таварыства было адкрыта ў 1899 годзе. Статут Віцебскага таварыства сельскіх гаспадароў быў зацверджаны 2 чэрвеня 1895 года.

У 1877 годзе гурток ідэйных інтэлігентных памешчыкаў Магілёўскай губерні, якія мелі цікавасць да саадаводства і культурных прыёмаў яго вядзення, заснаваў сельскагаспадарчае таварыства, пры якім у 1900 годзе была арганізавана «Школа садовых рабочых». Дзякуючы гэтаму сярод беларускіх памешчыкаў з'явіліся вучоныя-саадаводы і «садовыя рабочыя» – практыкі сярод сялян [3, с.10].

Менавіта ў канцы XIX стагоддзя сельскагаспадарчымі таварыствамі пачынаюць актыўна падтрымлівацца і развівацца традыцыі народных рамёстваў, асабліва ткацтва. З іх дапамогай у вёсцы адбываецца распаўсюджанне новых ткацкіх тэхнік і тэхналогій. Такія школы-майстэрні былі адчынены ў Клецку і Койданаве Мінскай губерні, у м. Барок Дзвінскага павета, ткацкія майстэрні пры Слуцкім аддзяленні Мінскага сельскагаспадарчага таварыства, у мястэчках Брамчыцы і Каты Мінскай губерні, у Дзісне Віцебскай губерні і інш.

Папулярызаванні народнага ткацтва спрыялі розныя выставы, пераважна сельскагаспадарчай накіраванасці, якія звычайна дэманстравалі вырабы саматужнікаў і рамеснікаў. Шэраг выстаў быў арганізаваны ў гарадах Беларусі ў пачатку XX стагоддзя, прычым найбольш багатыя і змястоўныя раздзелы складала ткацтва. Магчыма, што ўзоры ткацтва было лягчэй збіраць, а з другога боку, арганізатарамі выстаў не-

сумненна вабіла яркая дэкаратыўнасць ткацкіх вырабаў у параўнанні, напрыклад, з драўлянымі або ганчарнымі вырабамі. Інфармацыя з такіх выстаў нязменна ўтрымлівала словы захаплення гэтым відам народнага мастацтва.

Асабліва багата і разнастайна было прадстаўлена беларускае ткацтва на саматужна-прамысловай выставе ў Вільні (1911 год) і II Усерасійскай саматужнай выставе ў Пецяярбургу ў 1913 годзе. Тут дэманстраваліся сотні ўзораў адзення, разнастайных дэкаратыўных і абрадавых тканін з Вілейскага, Ашмянскага, Лідскага, Дзісенскага і іншых паветаў Паўночна-Заходняй Беларусі. Багатыя традыцыі ткацтва і вышыўкі, іх шырокае распаўсюджванне сталі асновай для арганізацыі мастацкіх промыслаў у канцы XX стагоддзя.

У пачатку XX стагоддзя побач з сельскагаспадарчымі таварыствамі атрымалі сваё развіццё і Таварыствы дапамогі хатнім рамёствам і народным промыслам. Напрыклад, у Варшаве такое таварыства ўпершыню было створана ў 1907 годзе, у Вільні – у 1912, у Брэсце – у 1924, а ў Навагрудку арганізавана «Рамесніцкая хата», або «Дом рамёстваў». Таварыствы дапамогі хатнім рамёствам і народным промыслам ставілі на мэце вырашэнне не толькі культурна-прапагандысцкіх, але і гаспадарчых задач. Заўважым, што найбольшую ўвагу гэтыя таварыствы надавалі развіццю ганчарнага майстэрства. З гэтай мэтай яны арганізавалі заняткі ў зімовыя месяцы, імкнуліся да рацыянальнага выкарыстання мясцовай сыравіны, навучалі ганчароў прагрэсіўным дасягненням у галіне керамічнай вытворчасці, аказвалі дапамогу ў збыце вырабаў. У 1920-я гады гэтымі таварыствамі была арганізавана выстава ў Брэсце, у 1929 годзе – у Познані, дзе высокую ацэнку атрымаў беллагліняны посуд з Агароднай і «чорналешчаныя сівакі» з Міру і Івянца [4, с. 738].

Камісія па кераміцы Варшаўскага таварыства арганізавала пастаянныя курсы для ганчароў, што пражывалі на тэрыторыі Польшчы і Заходняй Беларусі, якая ў той перыяд таксама адносілася да польскіх земляў (да 1939 года). Іх навучалі навыкам абпалу вырабаў, нанясенню палівы і дэкараванню. Аднак, магчымасці гэтых курсаў былі абмежаваныя: на іх навучаліся толькі некалькі беларускіх ганчароў. Больш прадуктыўнай

была арганізацыя курсаў на месцах, у буйных ганчарных цэнтрах, дзе можна было ахапіць найбольшую колькасць майстроў. Так, у 1924 годзе Віленскае таварыства правяло ганчарныя курсы ў Крэве, у 1926 – у Ракаве і ў 1937 годзе – у Маладзечне.

У 1840-я–1850-я гады сярод шматлікага кола мясцовай інтэлігенцыі ўзнікла цікавасць да вывучэння фальклору і побыту карэннага насельніцтва і гісторыі Беларусі. Дзеячы літаратуры і мастацтва групаваліся вакол гурткоў А. Кіркора ў Вільні, В. Дуніна-Марцінкевіча ў Мінску і А. Вярэгі-Дарэўскага ў Віцебску. Менавіта ў гэтых гуртках была закладзена аснова для развіцця беларускай мастацкай культуры.

Асноўным заняткам гурткоў інтэлігенцыі былі духоўныя зносіны, якія выяўляліся ў форме бясед, спрэчак, размоў. Хатнія гурткі былі больш лакальнымі, чым клубы, пастаянны склад і худзельнікаў напаўняў сустрэчы цёплым духам сяброўства. Нефармальнасць, неафіцыйнасць як асноўныя прыметы такіх гурткоў дапамагалі ў стварэнні сяброўскай атмасферы.

Пад уплывам грамадска-дэмакратычных рухаў канца XIX – пачатку XX стагоддзя ліберальныя і дэмакратычна настроеныя колы інтэлігенцыі пачалі ствараць разнастайныя культурна-асветніцкія і навуковыя таварыствы.

У 1901 годзе ў Вільні быў створаны гарадскі клуб для асоб інтэлігентных прафесій, які аб'ядноўваў урачоў, юрыстаў, інжынераў, настаўнікаў, архітэктараў, артыстаў, літаратараў. Членскі ўзнос складаў 10 руб. у год. Існаваў яшчэ дадатковы "бібліятэчны" ўзнос – 1 руб. 20 кап., на які набывалі літаратуру для бібліятэкі клуба. Вялікая ўвага надавалася падтрымцы небагатай, але таленавітай моладзі, якая атрымлівала вышэйшую адукацыю дзякуючы грашовым стыпендыям ад клуба. Галоўнымі формамі яго работы былі семінары, бяседы, музычныя і сямейныя вечары. Уваход на іх быў платны: для жанчын – 50 кап., для мужчын – 1 руб., але нягледзячы на гэта дзейнасць Віленскага клуба карысталася вялікай папулярнасцю ў гарадской інтэлігенцыі. 22 лістапада 1912 года ў г. Брэсце па вуліцы Мядовай (рог Збірагоўскай) быў адчынены Брэст-Літоўскі гурток "Досуг" для асоб інтэлігентных прафесій [5].

У пэўнай ступені прафесійным аб'яднаннем можна лічыць і жаночыя клубы. Напрыклад, клуб, адкрыты 28 кастрычніка 1909 года ў Віцебску [6]. Пры яго праўленні працавалі пастаянныя камісіі: бібліятэчная, дзіцячых забаў, гаспадарчая. Клуб арганізоўваў лекцыі, даклады, субяседванні, а па нядзелях – навукова-папулярныя чытанні і літаратурна-музычныя вечары. Уваходная плата складала 10 кап. Па чацвяргах адбываліся «чаепіттыя», на якіх прысутныя вялі бяседы на літаратурныя, грамадскія, культурныя і педагагічныя тэмы. Устройвалі так званыя «падпісныя вечары», камерныя канцэрты, дзіцячыя ранішнікі і ёлкі.

Члены камісіі жаночага клуба па арганізацыі дзіцячых забаў імкнуліся да таго, каб дзяўчынкі і хлопчыкі найбольш плённа і з карысцю для развіцця сваёй асобы праводзілі вольны час. Работа з дзецьмі вялася дыферэнцавана, з улікам узросту і здольнасцей. Малодшыя займаліся 1 раз у 2 тыдні па нядзелях, а старэйшыя – кожную суботу. У клубе дзяцей навучалі пляценню кошыкаў, разьбе па дрэве, пераплётнай справе, лепцы з гліны, спевам і маляванню. Акрамя гэтага праводзіліся розныя рухомыя гульні, наладжваліся экскурсіі. Пры клубе была бібліятэка.

Таварыствы і аб'яднанні клубнага тыпу па інтарэсах і метады іх дзейнасці. Пачатак XX стагоддзя азнаменаваўся захваленнем маладых гараджан веласпортам і футболом, і пачалі стварацца гурткі і таварыствы аматараў гэтых відаў спорту. Напрыклад, у 1894 годзе было створана Дзвінскае таварыства веласіпедыстаў. У Гомелі ў 1909 годзе ўзніклі 2 гурткі (каманды): "Спорт" і "Надзея". У 1910 годзе ў Гомелі іх было 10, а ў Беліцы – 4. Мінскае таварыства аматараў спорту, якое ўзнікла ў 1895 годзе, займалася добраўпарадкаваннем велатрэка і спартыўнага павільёна, арганізацыяй дзіцячых спартыўных гульняў, спаборніцтваў па гімнастыцы і веласпорту, наладжвала калектыўныя выезды за горад. У 1899 г. таварыства налічвала 196 чалавек. 9 ліпеня 1914 года ў г. Гродна быў зарэгістраваны рачны яхт-клуб, мэтай якога было развіццё ўсіх відаў воднага спорту і садзейнічанне памяншэнню няшчасных выпадкаў на вадзе. Для забавлення сваіх членаў і гасцей яхт-клуб праводзіў сямейныя вечары, канцэрты, спектаклі і іншыя

відовішчы. У члены яхт-клуба прымаліся асобы мужчынскага полу ўсіх саслоўяў і нацыянальнасцей. Узначальваў гэтае аб'яднанне камандор. Пры клубе працаваў буфет і дапускаліся ўсе дазволеныя гульні [7].

У канцы XIX стагоддзя ў гарадах вялікую папулярнасць атрымалі аматарскія літаратурныя, музычныя, драматычныя таварыствы, якія наладжвалі публічныя лекцыі, канцэрты, музычныя вечарыны, спектаклі па п'есах прагрэсіўных беларускіх, рускіх і замежных драматургаў. Вядомасцю карысталіся і аркестры чыноўнікаў, у склад якіх уваходзілі пераважна 5–6 інструментаў. Вядомыя, напрыклад, віцебскія аркестры пад кіраўніцтвам братоў Д. і С. Шароўскіх, братоў Целіцаў і іншых. Акрамя аркестраў выступалі і асобныя чыноўнікі – аматары музыкі – гітарысты, флейтысты, выканаўцы музыкі на раялі і інш. Аматарскія хары з чыноўнікаў выступалі ў сваіх прыхадскіх цэрквах, а тыя, хто быў больш здатным да вакальных спеваў, станавіліся рэгентамі ў тых жа цэрквах. Прычым усе гэтыя канцэрты і выступленні ладзіліся на дабрачыннай аснове, без усялякай матэрыяльнай карысці [2, с. 116]. У тым жа Віцебску ў 1878 годзе па ініцыятыве мясцовых чыноўнікаў было закладзена Таварыства аматараў тэатральнага мастацтва, а ў 1883 – Таварыства аматараў музычнага і драматычнага мастацтваў. У 1880 годзе ў Мінску створана музычнае таварыства, якое мела на мэце распаўсюджванне музычнай адукацыі і развіццё ўсіх галін музычнага мастацтва, арганізацыю дабрачынных канцэртаў з мэтай аказання матэрыяльнай дапамогі музыкантам, што жылі ў нястачы, і прызначэнне стыпендыі маладым таленавітым музыкантам. Узнос складаў 5 руб. У 1883 г. членамі таварыства былі 215 чалавек [8, с. 24]. Літаратурна-музычнае аб'яднанне працавала і ў г. Гродна. Створанае ў 1883 годзе, яно сваёй мэтай мела вывучэнне твораў лепшых кампазітараў, як свецкіх, так і духоўных, садзейнічанне развіццю нацыянальнай музыкі, знаёмства з творамі літаратуры і прыгожага пісьменства. Удзельнікі аб'яднання збіраліся два разы на тыдзень у вызначаныя дні для спеваў і рэпетыцый. Акрамя літаратурна-музычнага аб'яднання ў г. Гродна з 1907 года дзейнічаў гурток аматараў ігры на мандаліне і гітары, мэтай якога была арганізацыя і ўдасканаленне аркестровай

ігры на ўдарных струнных інструментах. Членскія ўзносы складалі 1 руб. у год. З 1907 года ў г. Гродна таксама пачынае дзейнічаць і аб'яднанне драматычна-музычна-вакальнае, якое знаходзілася ў доме на Банкавай вуліцы. У 1908 годзе яно рэарганізуецца ў аб'яднанне аматараў драматычнага і музычнага мастацтваў “Муза” і аб'ядноўвае 129 аматараў. Паступова колькасць удзельнікаў павялічваецца і ў 1911 годзе складае 170 чалавек. Пры аб'яднанні працуе бібліятэка-чытальня, дзе спачатку налічвалася 616 кніг, а к 1911 году кніжны фонд складаўся з 274 твораў навуковага зместу і 826 – белетрыстычнага жанру. Асноўнымі відамі дзейнасці былі арганізацыя аматарскіх спектакляў і правядзенне літаратурна-музычных і танцавальных вечароў. У сакавіку 1884 года да спадара гродзенскага губернатара звяртаецца з рапартам брэсцкі паліцмайстар з просьбай даць дазвол на зацвярджэнне статута аматараў музыкі, спеваў і драматычнага мастацтва ў г. Брэсце, а сама ідэя выходзіла ад камандзіра 2-й батарэі 16-й артылерыйскай брыгады палкоўніка Фёдара Валюжэніча. У 1885 годзе Брэст-Літоўскае музычна-драматычнае аб'яднанне аматараў налічвала ў сваіх радах 71 ўдзельніка [9]. Літаратурна-драматычнае і музычнае аб'яднанні дзейнічаюць з лютага 1905 года і ў г. Слоніме, дзе штотыднёва праводзяцца сямейныя вечары, штогадовы членскі ўзнос складаў 3 рублі.

Вышэйшыя чыноўнікі з ахвотай наведвалі аматарскія спектаклі, што рэхам адгукнулася і ў дваранскіх клубах. Напрыклад, у Полацку ў канцы XIX стагоддзя ў Дваранскім клубе, які знаходзіўся на Невельскай вуліцы ў доме Кісіна, быў арганізаваны гурток аматараў драматычнага мастацтва. Удзельнікі тэатра займаліся непасрэдна пастаноўкай спектакляў.

Вялікую ролю ў развіцці беларускай культуры адыграла Таварыства аматараў прыгожых мастацтваў, створанае ў Мінску ў 1899 годзе. У хуткім часе яно стала цэнтрам літаратурнага і тэатральна-музычнага жыцця горада. Яно ставіла мэту спрыяць збліжэнню мясцовых дзеячаў, якія працавалі ў галіне прыгожых мастацтваў, дапамагаць жыхарам горада, якія жадалі ўдасканаліцца ў розных жанрах прыгожых мастацтваў, актывізаваць развіццё культуры насельніцтва. Таварыства мела 4 секцыі

(літаратурную, драматычную, музычную і мастацкую), імкнучыся ахапіць асветнай дзейнасцю і працоўны народ. Літаратурная секцыя рэгулярна праводзіла нядзельныя чытанні, літаратурныя “серады” і гутаркі, папулярныя лекцыі па гісторыі і літаратуры. На яе пасяджэннях абмяркоўваліся творы вядомых пісьменнікаў, чыталіся рэфераты, выступалі вядомыя крытыкі. Музычная секцыя таварыства мела свой аркестр і арганізоўвала суботнія вечары з музычнымі і літаратурнымі аддзяленнямі, а з 1903 года ладзіла агульнадаступныя канцэрты, музычныя вечары, лекцыі аб жыцці і творчасці вялікіх кампазітараў і выканаўцаў. Пры садзейнічанні таварыства з канцы XIX стагоддзя пачалі адчыняцца музычныя школы.

Не менш актыўна з 1899 г. працавала і драматычная секцыя таварыства аматараў прыгожых мастацтваў. Ёю кіравалі прафесійныя акцёры, а рэпертуар складаўся з лепшых твораў рускай і замежнай драматургіі (А. Астроўскі, А. Чэхаў, М. Горкі, К. Гучкоў, Г. Ібсен і інш.). Перад спектаклямі звычайна ладзіліся лекцыі на актуальныя тэмы, а з пачатку XX стагоддзя на сцэне таварыства адбываліся гастролі выдатных майстроў рускай сцэны і сусветна вядомых спевакоў.

Дзякуючы рабоце мастацкай студыі, якая працавала пад эгідай таго ж таварыства, у Мінску значна ажывілася дзейнасць выстаў. Толькі ў 1899 годзе адбыліся выставы майстроў-«перадзвіжнікаў» і экспазіцыя работ І. Я. Рэпіна. У 1901, 1902 і 1904 гг. побач з карцінамі рускіх мастакоў экспанаваліся і работы беларускіх майстроў пэндзля Я. Кругера, Ф. Рушчыца, Ю. Пэна, Я. Дамеля, І. Хруцкага, І. Трутнева і інш.

Не менш значнай падзеяй для абуджэння культурнага жыцця горада было стварэнне ў 1899 г. публічнай бібліятэкі імя А. С. Пушкіна, асноўны фонд якой, дарэчы, быў сабраны на ўступныя ўзносы членаў таварыства. У 1908 г. яе кнігазбор налічваў 5272 асобнікі.

Формы дзейнасці культурна-асветных таварыстваў. Дзейнасць культурна-асветных таварыстваў у мэтах “забароны” ўзнікнення і пашырэння на тэрыторыі Беларусі рэвалюцыйнага руху (асабліва ў 1905–1907 гг.) падвяргалася мэтанакіраванаму цэнтралізаванаму кантролю з боку царскага ўрада. Дзеля ўзмацнення гэтага кантролю 4 сакавіка 1906 года былі апублікаваны часовыя

правілы, у якіх агаворвалася сістэма рэгістрацыі, разгляду праектаў статута і кантролю за дзейнасцю таварыстваў і саюзаў. Юрыдычна гэтыя абавязкі ўскладаліся на спецыяльна створаныя губернскія або валасныя дзяржаўныя ўстановы, так званыя “присутствия”. Згодна з правіламі, таварыствам лічылася аб'яднанне некалькіх асоб, якія не ставілі на мэце атрыманне матэрыяльных прыбыткаў, а да саюзаў адносілі аб'яднанні двух або некалькі таварыстваў. Забаранялася ствараць таварыствы або саюзы, якія “...преследовали цели, противозаконные общественной нравственности, запрещенные уголовным законом, угрожающие общественному спокойствию и безопасности, управляемые учреждениями или лицами, находившимися за границей, а также... преследующие политические цели” [10].

Статуты культурна-асветных таварыстваў заўсёды зацвярджаліся ў Міністэрстве ўнутраных спраў, але спачатку для таго, каб падаць праект статута, арганізатар таварыства павінен быў падрыхтаваць пісьмовую заяву на імя губернатара. У ёй указваліся назва таварыства, мэта яго стварэння, раён і спосабы (формы) яго дзеяння, прозвішча, імя і імя па бацьку заснавальніка, месцазнаходжанне таварыства, парадак прыняцця і выбыцця членаў, памер членскіх узносаў, парадак іх выплаты і інш. Да заявы прыкладаўся праект статута, які належаў рэгістрацыі. Цікава, што дабрачынныя таварыствы (пахавальныя касы, згуртаванні ўзаемадапамогі і інш.) карысталіся прывілеямі.

Але, нягледзячы на абмежаванні з боку царскага ўрада, дзейнасць большасці беларускіх клубных фарміраванняў усё больш пачынала атрымліваць палітычны, рэвалюцыйна-вызваленчы напрамак. Па гэтай жа прычыне кіраўнікі дзяржавы, напалоханыя рэвалюцыйнымі падзеямі ў Расіі, пасля правядзення лекцыі, прысвечанай творчасці А. П. Чэхава, на якой прысутнічала больш за тысячу чалавек, прымусова спынілі работу Мінскага таварыства аматараў прыгожых мастацтваў (1906 г.). Але прагрэсіўная інтэлігенцыя горада хутка аднавіла яго работу пад назвай “Літаратурна-артыстычнае таварыства”, дзейнасць якога працягвала культурна-асветныя і рэвалюцыйныя традыцыі таварыства, створанага ў 1899 г.

Падчас Першай сусветнай вайны ў вялікіх і маленькіх гарадах на неакупаваных тэрыторыях Беларусі пачалі дзейнічаць розныя нацыянальныя па зместу дзейнасці арганізацыі, у асноўным культурна-асветніцкага напрамку. Маладая беларуская інтэлігенцыя аб'ядноўвалася ў таварыствы, клубы, гурткі. Асноўнымі цэнтрамі такіх згуртаванняў былі "беларускія хаткі". Як правіла, па суботах у іх адбываліся вечарыны, на якіх абмяркоўваліся палітычныя навіны і пытанні, разбіраліся і асэнсоўваліся нацыянальныя справы, арганізаваліся спектаклі і іншыя культурна-асветныя мерапрыемствы.

Напрыклад, па сведчанні гісторыка М. Шчаўлінскага, у Мінску адным з такіх пунктаў, які аб'ядноўваў беларускіх пісьменнікаў, паэтаў і іншых культурных дзеячаў, была «Беларуская хатка», створаная па ініцыятыве Мінскага аддзела "Беларускага таварыства дапамогі пацярпелым ад вайны". У яе рабоце, таксама як і ў працы самога таварыства, бралі актыўны ўдзел М. Багдановіч, Ус. Фальскі, А. Смоліч, Л. Дубейкаўскі, З. Бядуля, Ядвігін Ш. (А. Лявіцкі), А. Паўловіч, Я. Лёсік, Ф. Шантыр, З. Верас (Л. Сівіцкая), В. Лявіцкая. У шматлікіх культурна-асветніцкіх мерапрыемствах, якія рыхтавала і праводзіла "Беларуская хатка", абмяркоўваліся вострыя сацыяльныя і актуальныя праблемы грамадскага і палітычнага жыцця беларускага народа [11, с. 161].

Дабрачынныя і апякунскія таварыствы. Найбольш прэстыжным лічыўся ўдзел ва ўсялякага роду філантрапічнай дзейнасці розных добрачынных таварыстваў і папярэцельстваў. Некаторыя з іх, як, напрыклад, "Таварыства імператрыцы Аляксандры Фёдараўны" і інш., былі агульнарасійскімі і мелі філіі ў гарадах, а мясцовыя падраздзяляліся на губернскія, павятовыя і гарадскія. Сабраныя ад дзейнасці гэтага таварыства сродкі ішлі на дапамогу маламаёмасным вучням гімназій, апякунства і выхаванне сірот, на культурна-асветніцкія і забаўляльныя мерапрыемствы "для простага народа", якія заўсёды прымяркоўваліся да дат царкоўнага календара або найбольш значных падзей у жыцці грамадства. Яшчэ ў першай палове XIX стагоддзя з мэтай даць біржавому купецтву магчымасць збірацца для правядзення на-рад па камерцыйных справах і правядзення

часу ў бяседзе і гульні ў карты амаль ва ўсіх губернскіх гарадах былі заснаваныя "Камерцыйныя таварыствы". У гэтых таварыствах паступова склалася традыцыя правядзення "паркалёвых баляў", якая захавалася аж да Кастрычніцкай рэвалюцыі. Хутка такія балі набылі не толькі забаўляльную, але і добрачынную мэтанакіраванасць. Напрыклад, у маёнтку "Адамава" ў Старасельскай воласці Віцебскага павета купцы Б. І. Гершун і М. А. Бернштэйн 6 ліпеня 1910 года на карысць пагарэльцаў у Магілёве арганізавалі "паркалёвы бал". У яго праграму ўваходзілі танцы ў суправаджэнні аркестра ваеннай музыкі, канфеці і серпанцін, кветкі і "лятучая" пошта. Кошт квітка складаў 1 рубель 50 кап., з якіх 10 кап. – добрачынны збор. Чыстага даходу было атрымана 111 руб. 43 кап. [12].

Часта добрачынная дзейнасць насіла саслоўна-прафесійны характар, аб'ядноўвала прадстаўнікоў пэўнай прафесіі або нацыянальнасці, напрыклад, кушнярроў, прыказчыкаў, шаўцоў, пажарнікаў і г. д. Працавалі таксама і яўрэйскія таварыствы, якія дапамагалі найбольш бедным сем'ям яўрэяў выдачай беспрацэнтных пазык або аднаразовых грашовых дапамог. Гэтыя таварыствы мелі спецыяльныя фонды для добрачынных мэт. Што тычацца Гродзенскага яўрэйскага дамскага аб'яднання "Дапамога падаючым" – "Сеймейх-Нейфлім", то акрамя дапамогі бедным яўрэйскім сямействам яны яшчэ дапамагалі і парадзіхам.

Насельніцтва Беларусі заўсёды ўяўляла, у поўным сэнсе слова, "кангламерат" прадстаўнікоў розных нацыянальнасцей. Таму амаль ва ўсіх буйных гарадах існавалі таксама клубы, якія аб'ядноўвалі людзей той ці іншай нацыянальнасці. У яўрэйскія клубы ўваходзілі пераважна людзі, якія былі прадстаўнікамі свайго роду "вышэйшага саслоўя" – крамнікі, карчмары і гандляры. Дарэчы, адным з напрамкаў іх дзейнасці быў збор сродкаў і аказанне дапамогі больш бедным яўрэйскім сем'ям. Яўрэйскія літаратурныя, музычна-артыстычныя таварыствы дзейнічалі амаль у кожным населеным пункце, дзе пражывалі прадстаўнікі гэтай нацыянальнасці. У Пінску, напрыклад, працавала яўрэйскае музычна-літаратурнае таварыства "Газамір", а ў Нясвіжы – літаратурна-артыстычнае таварыства.

Асноўным месцам грамадскіх зносін яўрэяў-рамеснікаў былі сінагогі, якія ў нейкім

сэнсе выконвалі ролю клубаў, прытым не толькі рэлігійных, але і прафесійных. Цікава, што ў многіх мястэчках Беларусі працавалі сінагогі гандляроў, краўцоў, шаўцоў і іншых прадстаўнікоў “нізкіх” прафесій, куды ніколі не заходзілі прадстаўнікі “вышэйшых” прафесій – крамнікі, карчмары і гандляры, якія ўяўлялі своеасаблівую яўрэйскую шляхту. Там даведваліся пра гарадскія навіны, абменьваліся думкамі, прадказвалі змяненне цэн на рыначныя тавары, заключалі гандлёвыя здзелкі.

У Віцебску прадстаўнікі латышскай нацыянальнасці таксама стварылі свой клуб, дзе для правядзення розных асветных і культурных мерапрыемстваў збіраліся латышы. Не выключэннем была і дзейнасць польскіх клубаў і таварыстваў, напрыклад, у Нясвіжы працаваў грамадскі сход “Агніска”, у Мінску – спартыўна-гімнастычнае таварыства “Сокал” і іншыя.

На тэрыторыі Беларусі ў азначаны час дзейнічаюць пры цэрквах рэлігійныя брацтвы, такія, як, напрыклад, Віцебскае праваслаўнае брацтва імя св. Роўнаапостальнага князя Уладзіміра (заснавана ў 1887 г.). А ў Лепелі Віцебскай губерні дзейнічала павятовае аддзяленне гэтага брацтва. Аб'яднанні такога накірунку ставілі на мэце асвету і рэлігійна-маральнае выхаванне народных мас.

Заклучэнне. Такім чынам, можна зрабіць выснову, што прафесійныя, дабрачынныя, спажывецкія і іншыя аб'яднанні ў вольны час задавальнялі патрэбу ў неформальных зносінах, стваралі ўражанне сацыяльнай роўнасці ўдзельнікаў аб'яднання, што было значным ва ўмовах саслоўнага падзелу ў грамадстве.

Большасць разгледжаных намі аб'яднанняў узніклі як вынік ініцыятывы знізу, без умяшальніцтва мясцовых улад, аднак пры іх поўнай падтрымцы. Сведчанні аб датацыях з боку улад сустракаюцца рэдка і носяць адзінкавы характар, як правіла, яны былі накіраваныя на праекты, што мелі грамадскую значнасць. Яскравым прыкладам гэтага з'яўляецца тое, што многія арганізацыі зніклі, каб саступіць новым або праз некаторы час самім узнікнуць нанова. Усё вышэй азначанае паказвае, што кожнае з разгледжаных аб'яднанняў мела па прыродзе сваёй натуральнае паходжанне. Аднак уплыў дзяржавы на грамадскае жыццё быў надзвычай моцны. Гэта праяўлялася не толькі ў пераследах і прафілактыцы малейшага іншадумства, але і ў патрабаваннях самадзяржаўнага патрыятызму, і ў укараненні формаў грамадскага жыцця, якія прапаноўвала дзяржава. Нельга забываць аб тым, што розныя сацыяльныя пласты гарадскога насельніцтва былі ўключаныя ў дзейнасць самадзейных грамадскіх арганізацый вельмі неаднолькава. Відавочнай была патрэба ў агульнагарадскіх усесаслоўных аб'яднаннях. Але існы саслоўны лад і нізкі ўзровень жыцця асноўнай масы насельніцтва з'яўляліся моцнай перашкодай для ўключэння шырокіх пластоў насельніцтва ў грамадскае жыццё.

ЛІТАРАТУРА

1. Шпилевский, П. И. Путешествие по Полесью и белорусскому краю / П. И. Шпилевский. – Минск: Польша, 1992. – 251 с.
2. Никифоровский, Н. Я. Странички из недавней старины города Витебска / Н. Я. Никифоровский. – Витебск: Губернская Типо-Литография, 1899. – 240 с.
3. Вестник Могилевского земства. – 1916. – № 20. – С. 10–14.
4. Jankowska-Orynzyna, J. Sztuka ludowa na P. W. K. // Tygodnik ilustrowane 5. – 1929. – № 38. – S. 738–739.
5. Брест-Литовский кружок “Досуг” для лиц интеллигентных профессий // Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Гродна (НГАБ у г. Гродна). – Фонд 103. – Воп. 1. – Адз. зах. 116. – Арк. 10 аб.
6. Витебский женский клуб. Устав // Цэнтральны Дзяржаўны гістарычны архіў Беларусі (ЦДГА). – Фонд 2649. – Воп. 1. – Адз. зах. 209. – Арк. 1–5.
7. Устав Гродненского речного яхт-клуба // Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Гродна (НГАБ у г. Гродна). – Фонд 103. – Воп. 1. – Адз. зах. 114. – Арк. 5–11.
8. Капілаў, А. Л. Музыкальнае таварыства ў Мінску // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі. – 1980. – № 4. – С. 24.
9. Музыкально-драматическое общество в г. Бресте // Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Гродна (НГАБ у г. Гродна). – Фонд 1. – Воп. 17. – Адз. зах. 511. – Арк. 1–42.
10. Минская губерния (1906–1917). Губернские по делам об обществах и союзах присутствия // Цэнтральны Дзяржаўны гістарычны архіў Беларусі (ЦДГА). – Фонд 306. – Воп. 1. – Арк. 1.
11. Шчаўлінскі, М. // Беларуская думка. – 1999. – № 8. – С. 160–162.
12. Благотворительный бал в имении «Адамово» Витебской губернии // Цэнтральны Дзяржаўны гістарычны архіў Беларусі (ЦДГА). – Фонд 1430. – Воп. 1. – Адз. зах. 53734. – Арк. 162–163.

Паступіў у рэдакцыю 15.09.2011 г.